

NÉPI JÁTÉKOK TANÍTÁSA A BÁCSKÁBAN

A falusi társadalomban felnövekvő gyerekek szórakozását a népi játékok jelentették. Kialakulásuk idején még nem volt televízió, könyv, mozi, videó vagy számítógép: a gyerekek libaőrzés közben vagy estefelé, amikor már nem volt dolguk, egymással játszottak. Olyan játékokat, melyek idomultak az akkori világhoz: eljátszásukhoz olykor elég nagy szabad területre van szükség, eszköz viszont alig kell hozzájuk, vagy ha igen, akkor azt többnyire a gyerekek is el tudják készíteni. S mivel a falvak többé-kevésbé zárt közösségeket alkotnak – meghatározott ízlésvilággal –, az egyes játékfajtáknak is sok változatuk alakult ki: a különböző falvakban eltérően játszották őket.

Mi keresnivalójuk van hát ezeknek mai világunkban? Hiszen mostanra a falvak is megszűntek zárt ízlésvilágú közösségek lenni, ott van a számtalan egyéb szórakozási lehetőség és az iskola. Mindenkinek egyre kevesebb az ideje, s ez a gyerekekre is vonatkozik. Sokszor alig tudják a tanulást is elvégezni, nincs idejük játszani, főleg akkor, ha a szülők úgy érzik, a játszás csak időpocsékolás. Gondoskodnak hát arról, hogy csemetéjük hasznosan töltse az idejét, egyik különóra követi a másikat, hadd tanuljon az a gyerek külön matematikát, idegen nyelvet, számítógép-kezelést stb. Nem kétséges, hogy ezek hasznos ismeretek, tudnunk kell azonban, hogy milyen mértékben sínyli meg a gyerek azt, hogy nincsen ideje játszani – illetve ha van, azt esetleg nem jól használja fel. Gyakori eset ugyanis, hogy a szabad idő valóban értelmetlenül telik el.

Semmiképpen nem tudom értelmetlen időpocsékolásnak tekinteni az olvasást, különösen ha nem piff-puff történeteket vagy szentimentális-csöpögős limonádékat, hanem valódi irodalmat adunk a gyerek kezébe. Az sem árt, ha tévét néz, csak ne napokon keresztül egyfolytában, és ne válogatás nélkül tegye. Nézzen neki való mese- vagy ifjúsági filmeket, lehetőleg szintén agresszivitás nélkülieket: a képernyő gondolatlan bámulására, vagy a (véleményem szerint a felnőtteknek sem „való”) lövöldözős-verekedős akciófilmek, esetleg szexfilmek megnézésére semmi szükség. Fontos azonban, hogy maradjon ideje a hagyományos játékokra is.

Mit nevezünk hagyományos játéknak? Ebben az esetben természetesen nem az a fő, hogy évszázadok óta létező játékokról legyen szó. Az viszont nagyon is lényeges, hogy illeszkedjenek a magyar kultúra más területeihez,

alkalmazkodjanak az azokban megnyilvánuló ízlésvilághoz, és még inkább az, hogy betöltsék a gyerekek életében azt a funkciót, melyet évtizedekkel, évszázadokkal ezelőtt betöltöttek.

Vizsgáljuk hát meg alaposabban, hogy mi volt ez a funkció! Először is: játékok segítségével *ismerkedett* a kisbaba a *saját testével*: a felnőttek (szülők vagy nagyszülők) az arcát simogatták, nyakát csiklandozták, ujjait kiolvasták, tenyerébe iöröket rajzoltak, tapsoltatták, lábát lógázták, tornáztatták, táncoltatták, göcsgtették stb.

Másodszor: a játékok segítettek neki abban is, hogy a *külvilággal megismerkedjen*: nemcsak a nappal, esővel beszélgetett, az állatok hangját utánozta, hanem azt is megtanulta, hogy a különböző anyagok (a homok, agyag, virágszár, lapulevél, bojtortján, kukoricacsutka, vadgesztenye, fűzfa, papír stb.) hogyan alakíthatók, mire alkalmasak. Így fejlődött ki a parasztemberek sokszor megcsodált kezűgyessége, nem beszélve fantáziájukról: mindig meglátják, hogy milyen anyagból mit lehet csinálni, és el is tudják készíteni. (Erre a mai városi gyerekeket tanórákon oktatják.)

Harmadszor: a gyerek életében fontos szerepe volt a játékoknak abban, hogy *megismerkedjen a közösséggel, a társadalommal*, amelyben élt, és *felkészüljön a felnőttéletre*. Ehhez az is hozzátartozik, hogy megtanuljon kapcsolatokat kialakítani társaival is, a felnőttekkel is, megtanulja a viselkedési szabályokat és normákat, és alkalmazkodni tudjon a közösség életét irányító szabályokhoz, szokásokhoz. A nevelésnek igen fontos része ez, s a játék sokat segít benne. A nagyobb gyerekek, akiknek már van ún. „szabálytudatuk”, hamar rájönnek, hogy a szabályjátékoknak csak úgy van értelmük, hogyha a szabályokat mindenki betartja: meg is követelik egymástól, s nemegyszer alakul ki komoly vita egy-egy szabály értelmezéséről. A csapatjátékokban az is világossá válik, hogy a győzelemre csak annak a csapatnak van esélye, amelynek tagjai figyelnek egymásra, és együttműködnek a cél elérése érdekében.

Negyedszer: a játék *felszabadultságot, sikerélményt* ad a gyerekeknek, olyan feladatot állít elé, amelyet meg tud oldani. Ezáltal nemcsak ügyesedik, hanem meg is győződik arról, mi mindent meg tud csinálni: így alakulhat ki a gyerekekben az egészséges önbizalom. Ugyanakkor azonban az is világossá válik számára, hogy van, amiben mások ügyesebbek, tehát senkinek nincs oka elbiznias magát.

Mind ezekre ma is szüksége van minden gyerekeknek, tehát láthatjuk, hogy a játék bizony nem értelmetlen időpocsékolás. Az életben betöltött szerepének fontosságát mutatja, hogy nemcsak az emberek játszanak, hanem az állatok is: a pamutgombolyaggal játszó kiscica éppúgy a vadászást, az egérfogást gyakorolja, mint a nyilazó kisfiú, s éppúgy a felnőtt életre készül föl, mint a babázó vagy főzőckét játszó kislány.

Mit jelent az, hogy a játék alkalmazkodik a kultúra más területein megnyilvánuló ízlésvilághoz? A játékok szövegét, dallamát, játékmódját, a játszásuk közbeai viselkedésmódot ugyanaz az ízlés irányítja, mint a felnőttek dalolását, táncolását, viselkedését. Tudjuk pl., hogy bizonyos zenei elemek idegenek a magyar népdaltól, s a falvakba zeneszerzők komponálta műdalokkal, tandalokkal vagy más népek dalaival jutottak el. Régebben a közösség ízlésének megfelelően átalakította őket, mivel azonban a zárt ízlésvilág mára a rádió és a tévé, valamint a nagyobb mozgékonyosság következtében fellazult, kiigazí-

tásukra az utóbbi időben már nem kerülhetett sor. A játékokban is előfordulhatnak ilyen zenci elemek: ez esetben többnyire más néptől átvett dalokra vagy tandalokra gyanakodhatunk. Az ízlésnevelés végett nagy a jelentősége annak, hogy ezeket ne terjesszük.

Hogyan ismerhetjük föl az idegen eredetű vagy a tandalokat? Szubjektív ízlésünk is segíthet ebben, de fontos, hogy néhány jellegzetességgel tisztában legyünk.

A dallamokban többek között a szekvencia és a mély járás mutatja megbízhatóan az idegen eredetet. A *szekvencia* egy motívum (pl. m m r d t d r) különböző magasságokban való megisméltése, akár csak egyszer, akár többször is: m m r d t d r - d d t l s l t (Beültettem kiskertemet a tavasszal), vagy s s l s - m m f m - d d r d (Repülve jön egy madárka). A *mély járás* pedig azt jelenti, hogy a dallam a záróhangnál 2–3, vagy akár több hanggal is lejjebb kanyarodik: l l m m l l m m l t d t – a dallam záróhangja l (Beültettem kiskertemet a tavasszal). Figyeljünk arra is, ha egy-egy dallamban *alterált* (módosított) *hangok* fordulnak elő: ezek többnyire a verbunkosokból kerültek népzeneinkbe és gyerekdalainkba.

A *szövegek* is eligazíthatnak bennünket abban, hogy mit érdemes tanítanunk, terjeszteniünk. A népi ízléstől idegen az édcélgés, a szentimentális vagy érzelgős megfogalmazás éppúgy, mint a szájbarágás: ilyen pl. a *Nyuszi ül a fűben, ülve szundikálva* vagy a *Tarka kicsi pillangó, icipici lepke* szöveg.

A *játékmód* tekintetében azt kell tudnunk, hogy a magyar népi játékokra nem jellemző a szövegmegjátszás, a naturalista mozdulatok: ami egyáltalán előfordul, az is szimbolikus gesztus. A *Fehér lilionszál* pl. „Támaszd meg oldalad”-nál csipőre teszi a kezét, vagy fölemeli az ujját, „Fésülködj meg”-nél megsimítja a haját stb. Az idegen eredetű *Repülve jön egy madárka* játékban viszont a középső naturálisan játssza meg a repülést, az *Ajtó, ablak nyitva van*-ban pedig a szöveg szerint „egy nagyot dobantva” jön, vagy inkább ugrik be a kívül álló, s az „Ej, Zsuzsi néni” szövegrésznel még fenyegetőzés is előfordul. Megtörténik aztán, hogy a népi játékba is bekerülnek hasonló „ízlésficamok”, többnyire egy-egy jószándékú pedagógus jóvoltából, és a *Hajlik a meggyfa* játékban a középsőt ide-oda hajlandoztatják, amire semmi szükség sincsen.

A népi játékok mai életünkben játszott szerepéről szólva említettük, hogy a játék segít a gyerekeknek a kapcsolatok kialakításában és a közösségbe való beilleszkedésben. Ezt a folyamatot idegen szóval szocializációnak nevezzük, s így tanul meg a gyerek valamilyen csoporthoz tartozni. Természetesen az első – és legkisebb – csoport, amibe tartozik, amibe beleszületik, a család, az otthon. Ahogy nő azonban, úgy távol ez a csoport, a személyek és a terület szempontjából egyaránt: az utcában lakó gyerekekkel barátkozik, a falubeli gyerekekkel jár iskolába, s megtanulja, hogy melyik az ő utcája, az ő faluja, az ő szülőföldje. Itt találjuk meg tehát a hazaszeretet és a hazafiság gyökereit is, s valahol itt kezdődik a válasz arra a kérdésre, hogy mit jelent valamely nemzet(iség)hez tartozni. Különösen fontos szerepe van tehát a népi kultúra-

nak abban, hogy a nemzeti kisebbségek is megtarthassák identitásukat, s ehhez a nyelven kívül a dalok, táncok és a játékok is hozzátartoznak.

A pedagógusoknak általában azt javasoljuk, hogy annak a tájegységnek a kultúrájával foglalkozzanak elsősorban, ahol dolgoznak. Szanyban tehát a rábaközi, Tiszaszalkán a beregi, Tápén, Apátfalván a csongrádi, csanádi dalokat, táncokat és játékokat tanítjuk – ami persze nem jelenti azt, hogy más tájegység táncaival, dalaival ne ismerkedjenek a gyerekek, de azt igen, hogy tudják, melyikbe születtek ők bele, melyik az övék. Természetesen a nagyobb városokban más a helyzet, ott gyakorlatilag már megszakadt a kulturális hagyományozódás folyamata, s igazából mindegy, hogy melyik tájegység kultúrájával ismerkednek először pl. a budapesti, vagy akár a miskolci gyerekek.

Ez a kérdés különösen nagy fontossággal bír ott, ahol a népi kultúra megőrzése és továbbadása a nemzeti identitás megtartásának eszköze. A bácskai falvakban tehát fontos a helybeli játékváltozatok összegyűjtése és tanítása.

Az MTA Zenetudományi Intézete játékkarchívumában, Budapesten valószínűtlenül kevés anyagot találtam a Bácskából, mielőtt a Zentai Múzeum meghívására 1995 májusában játékgyűjtésre ideutaztam volna. Pontosabban fogalmazva: a múzeum által gyűjtésre kijelölt falvakból egyetlen adatot sem találtam. Természetesen szinte azonnal kiderült, hogy ennyire azért nem vészes a helyzet: Matijevics Lajos könyve, a *Tíz, tíz, tiszta víz* nálunk is megvan (egy része bedolgozva az archívumba), továbbá ismerjük dr. Burány Béla *Hej, széna, széna* c. kiadványát, sőt előkerült *A mi utcánk játéka* c. írása is (a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, Újvidék, 1972), csak az ezekben közölt játékok még nincsenek bedolgozva az archívumba. Ez a három kiadvány összesen mintegy 800 játékot tartalmaz, ám a további gyűjtés sem fölösleges, amíg van kitől kérdezni.

Az említett kiadványok tehát meglehetősen nagy mennyiségű játékot közölnek; bár több százra tehető a mondókák, csúfolók száma, azokat leszámítva is marad elég sok olyan játék, mely jól tanítható, és a gyerekek szeretik. Sajnos azonban kevésbé ismertek, mint szükséges volna, és aki tud róluk, az sem tudja megszerezni őket. A *Hej, széna, széna* 1973-ban jelent meg a Zentai Múzeum kiadásában, az *A mi utcánk játéka* pedig 1972-ben egy olyan kötetben, melynek még a címe sem olyan, hogy arra gyanakodnánk, esetleg játékok is lehetnek benne.

Kíváncsi voltam arra, hogy mennyire fedi le a Bácskában gyűjtött játékanyag az MTA ZTI játékkarchívumában 16 000-nél több játék alapján kialakított típusrend tömbjeit, típuscsoportjait, ill. típusait. Ebből a szempontból a közölt anyagból összesen 797 adatot vizsgáltam meg. (Néhányat egyáltalán nem tudtam a játékanyagba besorolni, lévén pl. dalszöveg, ill. több esetben a szöveg egyedi mivolta és a játékleírás hiánya miatt nem tudtam megállapítani, hova tartozik.)

Az eszközös játékok között mindössze négy labdajátékot találtam, ami ezek népszerűségét tekintve kevés. A sportszerű népi játékok (bigézés, csülkőzés, kanászos, görcölés, fecskézés, métázás) csoportjából is mindössze három olvasható *A mi utcánk játéka* között. A tárgykészítő és az eszközös ügyességi játékok közül azonban a legismertebb típusokat megtalálhatjuk, bár ott is vannak fehér foltok, ill. az összesen 39 adat nem tűnik nagyon soknak. Ért-

hető azonban, hogy erre a csoportra a gyűjtők viszonylag kisebb figyelmet fordítottak.

A mozgásos játékokból összesen 172 olvasható a három műben: a legkisebbek játékaik sem maradtak ki, bár „ölbeli gyermek játékaik” vagy akár „felnőttek játékaik ölbeli gyermekkel” címszó helyett a legkülönbözőbb megjelölések fordulnak elő, s rendszerint más csoportokba szétszórva találkozhatunk velük. (A *Csip-csip csóka* pl. állatokkal kapcsolatos játékként jelenik meg . . .) Viszonylag kevés a fogócska, különböző változatait érdemes felkutatni.

A szellemi játékok között meglepően kevés a kitalálós játék, különösen, ha a talalós kérdéseket leszámítjuk. Ugyanez vonatkozik a tiltó játékokra is, melyekből összesen ötöt olvashatunk.

Párválasztó játékot egyetlen kivétellel csak a *Hej, széna, szénában* találunk: számuk nem nagy, de az értékes, terjeszthető változatok közé tartoznak. (Burány Béla külön függelékben közöl még hatot, melyek azonban terjesztésre nem érdemesek.) Teljesen hiányzik a párválasztó társasjátékok csoportja (*Fordulj, bolha – Kútba estem – Megy a kosár – Hoppon maradt vőlegény* stb.)

Nagy számban találkozunk a különféle mondókákkal, melyek közt 16 bölcsődal is akad, és a kiolvasókkal – kisorsolót azonban csak egyetlenegy találtam, ami azt jelzi, hogy erre a csoportra is érdemes a jövőben figyelmet fordítani.

Jómagam márciusban négy nap alatt Bodor Anikó segítségével mintegy 250 játékot vettem föl Völgyesen, Tothfaluban, Oromhegyesen és Magyarkanizsán. Ezt követte egy kétnapos gyűjtés májusban Topolyán, ahol Brezovszki Eszter volt segítségemre.

Ezek után legközelebbi feladataink a hagyományos népi játékokkal kapcsolatban a következők: egyrészt kiadni a játékleírásokat, mégpedig tanítási céllal: minél többfajta játékot, az értékes és szép, teljes változatokat pontos játékleírással, eljátszható formában. Legcélszerűbb talán az volna, ha kis méretű füzetekben jelennének meg, nagy példányszámban, a pedagógusok számára is könnyen elérhető áron. Másrészt pedig segíteni kell a pedagógusoknak abban, hogy ezeket tanítani tudják a gyerekeknek: erre alkalmasak a magyarországi „C” kategóriás néptáncoktatói tanfolyamok, egyet most tavasszal Topolyán is beindított a Kodály Zoltán Művelődési Egyesület. Reméljük, hogy a tanfolyam beváltja a hozzá fűzött reményeket, és az itt végző pedagógusok, zenészek, táncosok a hagyományörzés és -továbbadás terén hasznosan tudnak majd tevékenykedni.